

ВЛАДЕТА М. ТЕШИЋ

АВНОЈЕВСКИ ЗАПИСИ О ПРОСВЕТИ

Тема о којој је реч значајним делом је у већем броју информативних, стручних и научних радова фрагментарно или целиовитије разматрана, али очигледно није још увек до краја ни фактографски изучена нити у правом смислу синтетички обрађена. Постоји, стога, потреба да се стечена сазнања чињенички даље проширују и обогаћују и, на темељу онога што она садржински значе, да се покушава да изведу одређени општи научно прихватљиви закључци.

У овоме прилогу настојао сам да хронолошким начином представим најважније политичко-просветне документе, за које се може рећи да су не само непосредно и уверљиво сведочанство о општем односу субјективних снага наше народноослободилачке борбе према просвети, већ и изворна потврда о јасно испољеним тежњама да се паралелно с оружаном ослободилачким акцијама означи и утврде одређена начела и стратегијски правци револуционарних промена у области просвете и организације система образовања у нашој земљи.

1

Преломни и у пуном смислу битно нови тренутак у укупном току народноослободилачке борбе у Југославији било је оснивање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ-а), у Бихаћу 27. новембра 1942. године, првог у суштини општенародног и општеполитичког (општепартијског) парламента, који су чинили „представници свих народа и свих политичких странака и група који су активно учествовали и учествују у народно-ослободилачкој борби против фашистичких окупатора и домаћих издајничких слуга и помагача”.¹

Најважнији задатак АВНОЈ-а био је да окупља, организује, усмерава и, колико је могуће, највише уједињује тежње и „напоре свих народа и свих друштвених слојева у Југославији у њиховој заједничкој борби за коначно ослобођење испод фа-

шистичког ропства, за уништење свих народних непријатеља и за стварање услова за бољу и срећнију будућност наших народа у слободној братској заједници".²

Резолуцијом о његовој организацији предвиђено је да се из састава већника АВНОЈ-а бира Председништво (председник и три потпредседника) и Извршни одбор („за вођење редовних послова"), који је обавезан да ради у духу одлука и упутстава АВНОЈ-а и да му одговара за свој рад, да га извештава о сопственом раду или да тражи накнадно одобрење за одлуке које је донео.³

На овај начин конституисано Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије пројектовало је не мали број значајних војно-политичких акција: од оних које су се тичале оснивања и функције народноослободилачких одбора као непосредних органа народне власти (у којима се практично остваривало и животно симболизовало јединство позадине и фронта), преко стварања масовних родољубивих антифашистичких организација (АФЖ-а и Савеза антифашистичке омладине) до оних које су биле усмерене на обезбеђивање унутрашње сигурности, здравствене службе и подизања просветног нивоа становништва.

Пројектовањем свих ових акција великим делом је у суштини верификовано оно чему се од почетка оружаных ослободилачких борби тежило. То је, несумњиво, представљало окосницу општих револуционарно-програмаских задатака, за чије се остварење требало упорно и континуирано борити. У регистру таквих задатака били су и задаци у области просвете, који су свакако чинили саставни део укупних ослободилачко-политичких тежњи.

О томе сведоче следећи документи:

(1) Правилник о раду народноослободилачких одбора на подручју округа Крбаве (март 1942), у коме су просветни задаци представљени (у посебном поглављу) релативно опширно: „Просвјета је темељ свакога поретка и благостања, па нам је стога дужност да организацији просвјетног рада приступимо са највећом озбиљношћу и енергијом. Док се не укажу повољне прилике и не остваре могућности за отварање школа, просвјету треба ширити путем народних читаоница, које треба оснивати у свим селима; даље, одржавањем аналфабетских течајева, те разним предавањима. . . Осим тога, дужност је НОО да организује и помаже рад омладинских организација, које треба оснивати по селима, те да помажу организацију и рад Антифашистичког фронта жена, као и свих оних организација, које раде на просвјетном пољу, а у духу народно-ослободилачке борбе".⁴

(2) Акт Обласног народноослободилачког одбора за Херцеговину (28. април 1942), којим је тражено од свих народноослободилачких одбора да доставе податке о економском, привредном, просветном и здравственом стању, с циљем да се предузме плански рад у овим областима. Када је реч о просвети тражено је, на пример, да се саопште подаци о броју до сада одржаних приредби, зборова и предавања које су припремили

народноослободилачки одбори, о броју читаоница и културних домова, о броју зидних новина које издају НОО, о броју неписмених (посебно омладинаца), о броју учитеља, професора, пољопривредних стручњака, мајстора, специјалиста итд. и њиховим тренутним функцијама.⁵

И у другим документима — нарочито оним који су имали значење инструкција за рад скојевских организација у војним јединицама — истицани су по правилу и одређени просветни и педагошки задаци. Тако је, примера ради, у Инструкцији за рад скојевских организација у војсци (из 1941) између осталог записано: бринути се за политичко и војно васпитање партизанских бораца; бринути се за културну и другу делатност унутар партизанских јединица; систематски радити на политичком подизању младих партизана, њиховом упознавању са линијом и задацима народноослободилачких партизанских одреда, са политиком КПЈ и принципима марксизма-лењинизма; организовати културни живот чланова одреда путем предавања, организовати слушање радио-емисија, алфабетских течајева за неписмене борце, забаве итд., брижљиво неговати другарство и солидарност.⁶

Упоредо с размахом народноослободилачке борбе расла је и потреба за темељнијим и организованијим политичко-педагошким радом у војсци. Отуда и инструкције о задацима скојевских организација у партизанским јединицама бивају непосредније и разрађеније, о чему врло документовано говоре:

(1) Инструкција Централног комитета СКОЈ-а (март 1942), у којој је било речи уопште о организацији рада с младима, при чему је посебно акцентована улога четних актива (у којима ће сви омладинци имати највише могућности за правилно васпитање). Укупан рад у четним активима треба да буде организован у неколико сектора: политичком, васпитном, културном и раду са сеоском омладином. Када је реч о васпитном и културном раду, истицана је неодложна потреба да васпитни рад почне одмах и то на тај начин што ће се на састанцима актива прорађивати историја СКП (б), дневна штампа и други материјали до којих се може доћи; да културни рад треба свестрано оживети путем ангажовања младих у уређивању зидних новина, учешћа у певачким и рецитативним хорovima и позоришним комадима, организовањем алфабетских течајева и разних предавања — „из којих ће се учити најосновнији појмови из географије и историје”, што ће целином свога ефекта омогућити младима свестрано васпитање.⁷

(2) Инструкција Централног комитета КПЈ о раду полит-одела у војним јединицама (1942), у којој је истакнуто да су чланови политододела (као инструкторски органи ЦК) обавезни да помажу како организационо-партијски, тако и општеполитичко-пропагандни културно-просветни рад у бригадама и терену на коме се налазе.⁸

(3) Упутство Главног штаба народноослободилачких одреда Македоније о задацима и улози политичких комесара (јуни

1942), у коме је речено да су комесари — који су душа народне војске — дужни, поред осталог, да сами или користећи интелектуалце у јединицама држе предавања из опште културе, литературе, географије, историје; да заједно с борцима изучавају историју македонског народа и историју других наших народа; да све неписмене и оне који слабо знају да читају и пишу описмене (науче да читају и пишу).⁹

2

Оснивањем АВНОЈ-а и његовим конституисањем (Председништво, Извршни одбор) утврђено је више одсека (подручја, сектора, ресора): управни, привредно-финансијски, социјално-здравствени, пропагандни, просветни и верски. О њима се непосредно старао Извршни одбор. На челу сваког одсека био је један члан Извршног одбора: Миле Перуничкић (управни), Иван Милутиновић (привредно-финансијски), др Сима Марковић (социјално-здравствени), Веселин Маслеша (пропагандни), др Павле Савић (просветни) и поп Влада Зечевић (верски).

Из извештаја Извршног одбора, упућених Председништву АВНОЈ-а, могуће је сазнати више веома значајних података не само о томе шта је практично рађено, већ и о томе шта је намеравано да се ради. То сигурно омогућује стицање релативно реалне и истините слике о напорима којима се желело да се одређени ослободилачко-револуционарни захтеви оживотворују.

У *Извештају о раду Просветног одсека Извршног одбора АВНОЈ-а* (од 25. децембра 1942)¹⁰ истакнуто је да ће рад Просветног одсека у прво време бити усмерен ка ликвидирању неписмености; да ће на ослобођеној територији бити три типа школа: народне основне школе, течајеви за неписмене и народни универзитети. Основне школе ће радити према наставном плану и програму који је важио до рата, изузимајући само наставу историје и географије за које ће Просветни одсек донети измењени програм; програми аналфабетских течајева обухватаће, „поред учења писмености и рачунице“ и „курсеве из народне економије, друштвених наука и основних елемената геометрије“; верске школе, клостере и мектебе, треба оставити да раде уз контролу њиховог односа према народноослободилачкој борби („а не мешати се у питања вере и наставе“); све до сада постојеће школе на ослобођеној територији треба „саобразити овим врстама школа“.

У *Извештају* је, даље, речено да је Просветни одсек урадио: статут народног универзитета, наставни програм и материјал за наставу (скрипта) за народни универзитет, упутство за рад у основним школама, позиве и упутство народноослободилачким одборима за отварање основних школа и аналфабетских течајева, распис о општем плану просветног рада са позивом на мобилизацију свих расположивих снага за ликвидацију неписмености и упитник народноослободилачким одборима за при-

купљање података о просветним питањима на ослобођеној територији, а да је у току отварање Народног универзитета у Бихаћу са организовањем посебних течајева и библиотеке, отварање основних школа у срезу бихаћском и цазинском, израда наставног програма за алфабетске течајеве, израда наставног програма за дечје долове (пионире) и специјални наставни програм за војне јединице.

Размотримо посебно сваки од ових докумената.

(1) У *Позиву и упутству народноослободилачким одборима за отварање основних школа и алфабетских течајева*¹¹ најпре је истакнуто да је Извршни одбор АВНОЈ-а одлучио да „на целој територији приступи одмах отварању основних школа и алфабетских течајева” и да су, стога, народноослободилачки одбори дужни да одмах приступе упису све деце од 6—14 година у основне школе и одраслих од 14—40 година у алфабетске течајеве.

Наставу у основним школама треба да преузимају квалификована лица („учитељи, професори, студенти и други”), под условом да су „остала верна народу и која прихватају народноослободилачку борбу”. У случајевима да таквих лица нема у довољном броју, народноослободилачки одбори треба да се обрате Просветном одсеку Извршног одбора АВНОЈ-а „који ће им указати помоћ како у овом тако и у сваком другом послу”.

За наставу у основним школама, које обавезно треба да похађају сва мушка и женска деца од 6—14 година могу се користити ранији (предратни) уџбеници, али поред њих и „текстови из народно-ослободилачке литературе”, уз наглашавање да је неопходно безусловно одбацити сваки школски материјал који је у школу унела непријатељска фашистичка пропаганда.

У вези с алфабетским течајевима, обавезним за све неписмене мушкарце и жене од 14—40 година, речено је да иницијативу за њихово отварање треба да имају народноослободилачки одбори, „уз сарадњу родољубивих организација (АФЖ, Савеза омладине и др.)”.

(2) У *Упутствима наставницима-цама за рад у основним школама*¹² истакнута је најпре начелна одлука Просветног одсека АВНОЈ-а о обнављању школског рада у свим основним народним школама градова и села на ослобођеном простору и отварању свуда нових где их раније није било. У исто време позвани су сви учитељи и учитељице и народноослободилачки одбори на обавезну међусобну сарадњу како би се одмах извршио упис деце и извршиле припреме школских зграда за њихов смештај и уопште створиле могућности за „нормалан школски рад на извођењу наставе”.

У Упутствима је, даље, речено да је настава у основним народним школама обавезна за сву децу од навршене шесте до навршене четрнаесте године; да се наставни рад обавља према наставном плану и програму за основне школе који је важио 6. априла 1941. године, „са опраничењем за наставу историје и земљописа” и да је одобрено предавање веронауке („за католи-

ке, муслимане, православне и остале вероисповести”) и да је пружена могућност ученицима ових вероисповести да у слободним часовима похађају своје конфесионалне школе, уколико таквих школа има.

Битније измене у наставном програму (у односу на наставни програм који је важио 6. априла 1941) тицале су се, дакле, највише наставе историје, о којој се, с обзиром на њену изразито васпитну улогу и специфичну (револуционарно-ратну) ситуацију, морало посебно водити рачуна. Разумљиво је, онда, зашто је Просветни одсек АВНОЈ-а израдио нови наставни програм овога предмета, у коме је као циљ управо истакнуто да настава историје треба да упознаје ученике „с развојем наших народа у прошлости и садашњости” и да их васпитава „у народно-ослободилачком националном духу” (јер је у ученицима требало развити свест о задацима и циљевима народноослободилачке борбе, тј. да „наши народи иду напред, да нема повратка на старо”).

Градиво наставе историје мора да се изучава на подлози строге националне равноправности, слободе и братства свих народа Југославије, тако да оно обухвата укратко прошлост и садашњост свих народа, јер школа свим својим бићем мора да се прилагоди народноослободилачкој борби, тј. мора у првом реду да научи ђаке да им „слобода постане неопходан услов за живот” (у противном целокупно васпитање губи свој прави смисао и вредност).

Тумачећи историјске чињенице треба нарочито истицати „силе покретнице кроз историјски развитак наших народа у борби за националну слободу, а напосе за народно ослобођење испод окова фашизма-империјализма”, указивати на опасност националне ускогрудости, искључивати из градива све оно „што одише духом великосрпских и свих хегемонистичких тежњи за превласт над осталим народима”, јер национално васпитање на садржајима градива наставе историје мора код ученика да развија свест и осећање солидарности словенских и других народа, без обзира на верску припадност. Управо због тога, народноослободилачка борба треба да да карактеристично обележје укупном педагошком раду у основној школи, јер је смер школе ослободилачки и антифашистички. Укратко, целокупно васпитање у њој мора да се темељи на начелу: Просветом ка слободи.

Оваквим идејним усмерењем настава историје морала је нужно да се повезује са наставом земљописа („Зато је нужно изучавати историју у вези с земљописом”), која као и настава историје и настава матерњег језика доприноси народној равноправности. Њоме се жели непосредно да постигне упознавање ученика са ослобођеним и неослобођеним земљама наших народа и, истовремено, да се код њих развија осећање братства и равноправности у борби за општенародно ослобођење.

Програм наставе матерњег језика имао је вишестране задатке: да оспособи ученике да добро разумевају књижевни ма-

терњи језик усмени и писмени („у говору и писму“), да их научи да јасно и с разумевањем читају, пишу и правилно исказују своје мисли, да код њих развија осећање и смисао за лепо и добро и свест о народној равноправности и братству.

У остваривању ових задатака учитељима је саветовано да за вежбе у читању, анализу и писмену обраду градива користе одабрана штива и чланке изван читанке, под условом да избор текстова буде у духу и смерницама народноослободилачке борбе, да посебну пажњу обраћају на неговање писмености (јер „оспособљавање ученика за писменост има предност у настави матерњег језика“).

Уопште, програме свих ових предмета треба обрађивати тако да се не иде у преопширност.

Настава вере морала је да носи у себи дух узајамне верске трпеливости, верске дисциплине и дужног поштовања других вероисповести, јер васпитање у верском духу не сме да води верској искључивости, тј. да ученици прецењују своју а подцењују друге вероисповести („јер вера не смије да дијели човјека од човјека“).

Смисао свега што је овим Упутствима исказано своди се, сигурно, на једноставан закључак. Њима се очигледно, пре свега, хтело да обезбеди нови идејни, у суштини револуционарно-ослободилачки карактер васпитања у основним школама, да тежиште укупног педагошког рада буде у остваривању ослободилачких тежњи, с циљем да се код свих ученика, упоредо са стицањем основне писмености, усађује и учвршћује свест о значењу слободе, братства и равноправности народа.

Због тога овај докуменат представља драгоцену сведочанство управо о оном историјском тренутку народноослободилачког рата у којем су ударани темељи нове зграде наше просвете и чињени први озбиљнији кораци у смишљању и пројектовању нове просветне политике и, с њом у нераздвојној вези и јединству, стварању нове (народноослободилачке) педагогије.

(3) *Распис народноослободилачким одборима, Антифашистичком фронту жена и омладинским организацијама о борби против неписмености и Упутство за оснивање течајева за неписмене*¹³ представљају, такође, значајно сведочанство о напорима које је Просветни одсек Извршног одбора АВНОЈ-а чинио у борби против неписмености.

У овом документу је најпре речено да „на свим странама ничу течајеви за неписмене“, да „борба против неписмености и незнања постаје саставни дио народно-ослободилачке борбе“ и да овај народни покрет за писменост и ослобођење од мрака неписмености морају сви прихватити, помоћи и широко организовати.

Због тога су овим расписом позвани сви (све активне народне снаге) да у свакој вароши, у сваком селу и сваком најмањем засеку оснивају течајеве за неписмене, образујући управе течајева које треба формално да чине по један представник сваке родољубиве организације и месне народне власти.

Управа сваког течаја је обавезна (1) да изабере предавача („који може бити сваки добро писмени радник, сељак или чиновник који је дао доказа своје оданости народно-ослободилачкој борби“), (2) да по могућности упише на течајеве све неписмене (оба пола од 14 до 40 година) из мста, (3) да обезбеди просторије и друга неопходна средства за рад и (4) да извести Просветни одсек Извршног одбора АВНОЈ-а о извршеном задатку, достави статистичке податке о уписаним полазницима течаја („према години старости“), затражи програм и материјал за рад течаја, као и одобрење за рад предавача који је изабран („односно да тражи предавача ако га није могла наћи“).

(4) *Статут народног универзитета*¹⁴ изворно, без сумње, најнеобичнији и концептуално сигурно најспецифичнији просветни докуменат из времена тзв. Бихаћке републике, у суштини је веома уверљива потврда о трагању и налажењу нових организационих и институционалних облика образовања, за које се веровало да ће својом функцијом најпотпуније одговорити амбициозним просветним захтевима у несумњиво тешким и специфичним условима народноослободилачке борбе.

Све што је у овом документу речено језпровито је, сложено и систематски распоређено у не више него тринаест правничким начином формулисаних чланова који, упркос вербалне шкртости и текстуалне сажетости, целином својом омогућују да се схвати и сазна најбитније: замисао о сврси, организацији и општој педагошкој функцији ове установе.

Уводним текстом (чл. 1) овога документа исказана је нужна („насушна“) потреба за посебном врстом школе „која ће пружити научна знања најширим народним слојевима и створити нове школоване кадрове, поникле у самој народно-ослободилачкој борби“, тј. такве школе чији је циљ двојак: (1) да путем општих и посебних (виших и стручних) течајева стави на располагање читавом народу сва научна знања, неопходна његовој борби и развоју, и (2) да створи нове школоване кадрове.

У неколико следећих одредаба (чл. 2—5) саопштени су начелни ставови у вези са оснивањем и управљањем народним универзитетом, а то су: (1) да предлоге о оснивању народног универзитета дају народноослободилачки одбори, а коначно одобрење за њихов рад доноси Просветни одсек Извршног одбора АВНОЈ-а (уколико се увери да постоје услови „за успешно спровођење наставе“) и (2) да је непосредно управљање народним универзитетом у надлежности (а) управног одбора и (б) пленума слушалаца и наставника. Управни одбор чини једнак број представника наставника и слушалаца (изабраних на пленуму наставника и слушалаца) и по један представник народноослободилачког одбора, омладинских организација и АФЖ-а („чијом сарадњом се рад народног универзитета проводи у живот“). Управни одбор је обавезан да организује наставни рад према наставном плану и програму који је утврдио Просветни одсек Извршног одбора АВНОЈ-а, да одржава везу с Просветним одсекком и народноослободилачким одборима, пленумом наставни-

ка и слушалаца и народноослободилачким одборима. Пленум наставника и слушалаца састоје се сваког течаја најмање једном у две недеље и разматра сва питања која се односе на рад и радну дисциплину, примењујући у расправи методу критике и самокритике.

Осталим одредбама (чл. 7—13) утврђена су мерила за избор наставника и регулисани општи оквири организације наставе. Речено је, наиме, да избор и постављање наставника у народном универзитету врши Просветни одсек Извршног одбора АВНОЈ-а, водећи рачуна о њиховим стручним и моралним квалификацијама; да је за похађање општег течаја нужно имати основну школу или успешно завршени аналфабетски течај, док ће за похађање посебних (виших и стручних) течајева бити прописане посебне уредбе; да течајеви могу бити (зависно од потреба слушалаца) дневни и вечерњи; да су слушаоци (виших и стручних) течајева организовани (подељени) у радне групе у којима ће „заједнички савлађивати наставно градиво, допуњујући се у белешкама, преслишавати, помагати у решавању задатака и др. и развити међусобну утакмицу у раду“; да се крајем сваког течаја одржавају испити после којих слушаоци „добивају сведочанство о успеху са којим су течај завршили“; да испитима председава изасланик Просветног одсека Извршног одбора АВНОЈ-а („а оцене утврђује испитна комисија од изасланика и наставника“); да су испити усмени и писмени, а оцене у скали од: рђав (1), слаб (2) — „које су недовољне“, добар (3), врло добар (4) и одличан (5) — „које су довољне“; да слушаоци који имају највише две недовољне оцене могу после месец дана да полажу поправни испит, док они са више од две недовољне оцене понављају течај.

3

Зауставити се на реченом и о просветним питањима говорити искључиво са становишта онога што је практично предузимао Просветни одсек Извршног одбора АВНОЈ-а било би у суштини формално и чињенички недовољно, с обзиром на то да је брига о просвећивању народа у ширем смислу (политичком, здравственом) била у функцији и других званичних органа АВНОЈ-а.

Пропагандни одсек Извршног одбора АВНОЈ-а је, на пример, у своме Извештају (са потписом Веселина Маслеше)¹⁵ истакао да је планом рада предвиђао, поред сталних других делатности (изналажење нових средстава пропагандне акције: плаката, покретних изложби фотографија и штампе, специјалних предавања, пропагандних кампања, актуелних броштура, редовног излажења листа „Народно ослобођење“), и такве као што су: стварање глумачких екипа („које би уз сарадњу Казалишта Народног ослобођења деловале на одређеном сектору“, дајући представе у селима и општинама), организовање и контрола култур-

них (дилетантских и певачких) група („што треба да буде остваривано у заједници са омладином и АФЖ”), отварање сеоских читаоница („које су у неким крајевима Лике и Кордуна показале добре резултате”) и, што је посебно значајно, организовање где год је могуће општинских културно-пропагандних одбора, у које ће бити укључени представници АФЖ-а и омладине, који би у суштини представљали оперативни апарат „преко кога би се могао цео посао развијати” и у које би били непосредно укључени постојећи културни одбори по варошима и селима.

Из Извештаја који је у име Социјално-здравственог одсека Извршног одбора АВНОЈ-а поднео др Сима Милошевић¹⁶ види се, поред осталог, да је у збиру проблема које је требало решавати био и проблем отварања дечјих домова (у свим среским местима и свим градовима) за децу без родитеља и да је Здравствени одсек — „у циљу подизања хигијенске свести код народа“ (здравственог просвећивања) — организовао већи број предавања, састанака и конференција.

4

О одјецима и непосредним практичним ефектима предузиманих просветно-педагошких и културних акција, спроведених на основу одлука АВНОЈ-а, могуће је нешто извесније сазнати из чињеница, које су саопштене на *Конференцији представника среских народноослободилачких одбора и команди подручја*, одржане у Бихаћу 15. јануара 1943. године.¹⁷

У реферату који је у име Одсека Врховног штаба за војне власти у позадини поднео Моша Пијаде („друг Јанко”) изричито је речено да се у Лици, Кордуњу и у неким срезовима Босанске крајине чини све што може „како би се живот позадине што боље организовао и средио, да се помогне силним жртвама фашистичког терора, погорелцима и избеглицама и сиротињи уопште, да се отворе школе, да се почне културно живети, да се народне масе ишчупају из мрака и неписмености, да жене и омладина добу до својих права, да добу њихове снаге и способности до изражаја”, а у извештајима већег броја делегата народноослободилачких одбора и команди подручја налази се и то који податак о просвети и култури.

Тако, на пример, у извештају представника Кордуна може се прочитати да је расположење народа добро, да се културно-просветне прилике поправљају, да су многе школе отворене у приватним зградама и да ради тридесет домова; да у подручју („котару”) Удбине ради 11 школа, које похађа 527 деце и да на аналфабетским течајевима учи читати 225 лица; да у срезу Грачац ради 10 школа; да су у срезу Дрвар (Босанска крајина) просветне прилике побољшане и да је велики број лица научио читати и писати; да су у великом броју села среза Босански Петровац отворене школе; да је у срезовима Бихаћ и Цазин за

кратко време много учињено на остварењу братства Срба, Хрвата и Муслимана.

Осим ових језгровито исказаних података постоје сигурно и други који такође уверљиво говоре о томе да је с оснивањем АВНОЈ-а у Бихаћу отворен у суштини широк и незауостављив процес организованих акција у области просвете, омеђених наравно условима ратних ситуација, стварањем одређених слободних територија и организовањем народне власти.

Сведочанства о овоме има више, међу којима су посебно значајна она која су настала на тлу Хрватске у којој је 17. марта 1943. године основан Иницијативни одбор ЗАВНОХ-а (Земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења Хрватске). Уз обимне друге задатке које је требало да решава, Иницијативни одбор је имао и задатак да подиже школе и културне установе које су непријатељске снаге уништиле. Просвјетни одјел Иницијативног одбора је крајем маја 1943. године израдио Упуте за културно-просвјетни рад на ослобођеном територију Хрватске а почетком јуна 1943. наставни програм рада у народним школама. Осим тога стално је пружао помоћ среским и општинским народноослободилачким одборима, организовао конференције учитеља у Оточцу, иницирао отварање основне школе и гимназије у Оточцу (8. јуна 1943) — прве гимназије на ослобођеном територију Хрватске — која је имала „7 одјељења и 7 разреда”, дом културе итд. Просвјетни одјел Иницијативног одбора ЗАВНОХ-а је за кратко време заиста урадио много, тако да се може сматрати да овај период „има повијесно значење за развој просвјете и школства на ослобођеном територију Хрватске у 1943. години”.¹⁸

Несумњив ослонац и снажну потпору укупним напорима у области народне просвете (после оснивања АВНОЈ-а) пружале су и друштвене (масовне, „родољубиве”) организације, посебно организације омладине које су на *Првом антифашистичком конгресу омладине Југославије*, одржаном у Бихаћу 27—29. децембра 1942. године, организоване у *Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије* (УСАОЈ) — „савез борбеног братства и јединства младих нараштаја Србије и Хрватске, Босне и Херцеговине, Далмације и Војводине, Санцака и Македоније”. У закључцима конгреса је речено да је циљ УСАОЈ-а да ради на широј мобилизацији младих бораца за народноослободилачку војску, да организује живот и акције младих у позадини у складу с интересима фронта, да најуже сарађује и пружа помоћ демократској власти, АВНОЈ-у и народноослободилачким одборима у организовању живота ослобођених крајева и безбедности позадине, да помаже рад на просвећивању народа и организацији најширег општекултурног, просветно-политичког, културно-забавног и спортског живота међу омладином, да помаже рад на предвојничком образовању најмлађе генерације, рад међу децом — организовање Савеза пионира.¹⁹

Програм рада младих био је, дакле, врло простран и значајним својим делом тицао се просвете народа, чему су млади

доприносили на свој начин: агитацијом за отварање школа и аналфабетских течајева, организовањем културно-забавног живота, учешћем у разноврсним радним акцијама.

Схватајући управо огромну улогу младих у народноослободилачком рату, ЦК СКОЈ-а је својим писмом од 7. јануара 1943. године, упућеном ПК СКОЈ-а за Србију, ПК СКОЈ-а за Македонију, ПК СКОЈ-а за Црну Гору и Обласном комитету СКОЈ-а за Косово и Метохију, тражио да све организације СКОЈ-а популаришу и увршћују УСАОЈ, старајући се да се у оквиру омладинских организација оснивају радне чете, аналфабетски течајеви и културне групе, док је у Инструкцији од 14. јануара 1943. године тражио да се политичком и педагошком раду скојевских организација у војсци посвети већа пажња, образлажући то чињеницом да је народноослободилачка војска политичка војска и да је неопходно укључити младе у културно-просветни рад, јер „тешко је наслеђе које су нам у овом погледу оставили реакционарни режими бивше Југославије. У наше бригаде долазе омладинци који не само да стоје на врло ниском ступњу културног развитка, већ су једним делом и неписмени. Ту у нашим бригадама они треба да науче оно што код својих кућа нису могли. Задатак који стоји пред нашом организацијом у војсци јесте — што брже радити, користити сваки минут слободног времена, на положају или на одмору, да би се што пре надокнадило оно што је без наше кривице пропуштено. Рад је обиман и разноврстан . . .“²⁰

5

Природни ехо оснивања АВНОЈ-а у Бихаћу био је свакако и у томе што је током 1943. године, до Другог заседања АВНОЈ-а у Јајцу (29—30. новембра 1943) дошло до стварања земаљских антифашистичких већа или других облика ширег политичког организовања, којима се настојало да обезбеде и учине трајним резултати народноослободилачке борбе.

Тако је 14. новембра 1943. године основано Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Хрватске (ЗАВНОХ), у чијој је оснивачкој резолуцији један од закључака био: „Јачати народно-ослободилачке одборе као органе демократске власти и преко њих организовати све гране политичког, економског, социјалног, просвјетног и вјерског живота у Хрватској“.²¹ У његовим закључцима такође је посебно акцентована идеја о равноправности хрватског и српског народа: „Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Хрватске заклиње се пред хрватским и српским народом да ће све своје снаге усмјерити за што скорије постигнуће овог узвишеног циља, за који су наши народи поднијели невиђене жртве — за ослобођење Хрватске и пуну и истинску демократску слободу и равноправност хрватског и српског народа“,²² или — као што је стајало у Резолуцији Другог заседања ЗАВНОХ-а 14. октобра 1943. године — да „нема, не смије и неће бити Хрватске, у којој Србија не би била зајемчена пуна равноправност и једнакост“.²³

Наравно Одлуком ЗАВНОХ-а о прикључењу Истре, Ријеке, Задра и осталих крајева, који су били под Италијом, Хрватској (20. IX 1943), прокламовано је начело о аутономији италијанске мањине и њеном праву на слободу језика, школе, штампе и слободу културног развоја, али исто тако и право на отварање хрватских школа у овом подручју.²⁴

Упоредо с овим што се догађало у Хрватској и Истри, Извршни одбор Освободителне фронте Словеније донео је одлуку (15. IX 1943) о установљењу Управне комисије на ослобођеној територији Словеније, чији је један од одсека био и Одсек за народно образовање и просвету (Одсек за народно взгојо ин про-свето), са начелником проф. Јанком Земљаком.²⁵

Резолуцијом Прве обласне конференције народноослободилачких одбора Босанске крајине (12. X 1943) закључено је, између осталог, да народноослободилачки одбори треба да организују просвету отварањем народних школа за децу, аналфабетских течајева, ангажујући на томе послу учитеље, професоре и друге културне раднике. Уопште, они треба да у свим подручјима своје делатности развију најширу сарадњу са свим родољубивим организацијама жена и омладине и да тако покрену све народне снаге на свим питањима нашег народног покрета.²⁶

У Резолуцији оснивачке скупштине Земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења Црне Горе и Боке (15—16. XI 1943), истакнуто је, поред осталог, да ће се Земаљско вијеће трудити да још више ојача јединство позадине и фронта . . . , да се развија и учврсти народна власт, да се осигура лична и имовна безбједност, да се подигне просвјетни, културни, социјални и здравствени ниво народа, због чега ће у Земаљском вијећу, уз председника и три потпредседника, постојати и Извршни одбор („за вођење редовних послова“).²⁷

И у закључцима Земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења Босне и Херцеговине (ЗАВНОБИХ-а), одржаног 26—27. XI 1943. године, као један од најважнијих задатака, истакнуто је учвршћивање братства народа Босне и Херцеговине и јачање народноослободилачких одбора („од сеоских до обласних“), као нових органа власти, преко којих ће ЗАВНОБИХ моћи да „у још већој мјери помаже народноослободилачку војску и још успјешније решава економска, социјална, просвјетна и културна питања“.²⁸

Наведене чињенице говоре, дакле, да су питања просвете и образовања била увек у фокусу друштвене бриге, да су због схватања њихове важности добијала увек одређено место управо у најзначајнијим стратешким документима ослободилачке борбе, при чему је разумљиво зашто су програмски садржаји просветне политике и начини њеног практичног спровођења били у суштини једноставно саопштавани и у организационом смислу јединствено моделовани.

За даљи развој народноослободилачке борбе и укупних револуционарних промена у нашој земљи, огроман значај имало је

Друго заседање АВНОЈ-а, одржано у Јајцу 29. и 30. новембра 1943. године, на коме је, између осталог, одлучено да се „Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије конституише у врховно законодавно и извршно представничко тело Југославије, као врховни представник суверенитета народа и државе Југославије као целине и да се успостави Национални комитет ослобођења Југославије као орган, са свим обележјима народне владе, преко којег ће Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије остваривати своју извршну функцију“.²⁹

На темељу основних одлука АВНОЈ-а, Председништво је веома много учинило у припреми већег броја одређених законодавних аката, међу којима и следеће: *Нацрт декларације о народној власти (марта 1944)* и *Нацрт декларације о основним правима нација и грађана Демократске Федеративне Југославије* (априла 1944), који су у суштини имали значење уставних докумената.

У *Нацрту декларације о народној власти*³⁰ изложена су основна начела за организацију народне власти у Југославији. Њима се исказивала тежња да се Југославија изграђује на федеративном принципу који обезбеђује пуну равноправност Срба, Хрвата, Словенаца, Македонаца и Црногораца, односно народа Србије, Хрватске, Словеније, Македоније, Црне Горе и Босне и Херцеговине; да у њој „сва власт припада народно-ослободилачким одборима који су настали као органи ослободилачке борбе и развили се у органе истинске народне власти историјском нужношћу и вољом самог народа у току ослободилачког рата и који представљају основне органе државне власти“; да су сви грађани Југославије „једнаки у свима правима без обзира на народност, веру и вероисповест“, да — када је реч о просвети — „просветна политика народне власти у Југославији има за циљ ликвидацију неписмености и увођење опште обавезне основне и средње наставе и бесплатног школовања“ и да је народна власт обавезна да настоји да се „таква настава обезбеди сваком детету“.

У *Нацрту декларације о основним правима нација и грађана Демократске Федеративне Југославије*³¹ такође су исказана одређена начела о карактеру нове државе и правима њених народа и личним правима њених грађана. Речено је, наиме, да је Демократска Федеративна Југославија савезна демократска држава, да је једна (јединствена) државна целина, да је њен демократски карактер „израз нераздрживог братства њених народа, искованог у заједничкој борби“, да сва власт у овој држави припада народу, да се органи народне власти бирају демократским путем, да држава преузима на себе бригу о развоју привредног живота, запослењу, социјалној заштити, здрављу и уопште о свему што доприноси благодинању широких маса трудбеника, да је народна државна власт обавезна да се стара о уништењу неписмености и подизању културног нивоа народа, обезбеђујући свим грађанима бесплатну просвету, а свим нацијама пуну слободу и могућност развоја њихове националне културе.

На основу одлуке о установљењу Националног комитета ослобођења Југославије, као највишег извршног и наредбодавног органа народне власти АВНОЈ-а, који је имао сва обележја народне владе, Председништво АВНОЈ-а је утврдило да Национални комитет ослобођења Југославије чине, поред председника и три потпредседника, и одређени број повереника за разне пране државне управе: народну одбрану, информације, спољне послове, унутрашње послове, просвету, народну привреду, финансије, саобраћај, народно здравље, економску обнову, судство, исхрану, грађевине и шуме и руде.

Према томе, врховна брига о организацији просвете била је у надлежности Повереништва за просвету Националног комитета ослобођења Југославије, које је израдило један (и највероватније једини) изванредно значајан начелно-инструктивни документ, са називом: *Упутство Националног комитета ослобођења Југославије о организацији просвете* (13. маја 1944).³²

Из кратке забелешке у записнику са седнице Националног комитета ослобођења Југославије (одржане 13. V 1944) види се да је повереник за просвету (Едвард Коцбек) предложио „пројекат упута које треба доставити извршним одборима земаљских вијећа као основицу рада по питањима просвете“ и да је овај пројекат прихваћен с допунама да се даду „упуте о преради старих уџбеника и завођењу обавезног васпитања“.

Шта је садржавао овај документ?

У њему је најпре речено да нова Југославија признаје свима народима право на властиту народну културу и властито васпитање и да они већ данас остварују своју народну просвету, организују своју народну власт у чијем оквиру самостално решавају своја просветна, педагошка („одгојна“) и културна питања и да је задатак Повереништва за просвету у суштини у томе да сабира и повезује стечена искуства, покреће просветне акције и даје опште смернице за израду просветне организације и просветне политике.

Документ је имао два своја тематска дела: први — који се односио на просветну организацију и други — који се тицао просветне делатности.

Тежиште укупне просветне организације треба да буде у извршним одборима или председништвима земаљских већа и да, стога, при сваком земаљском већу мора да постоји одељење за просвету (аналогно Повереништву за просвету Националног комитета ослобођења Југославије), које ће се старати о просвети и руководити целокупним просветним радом на своме подручју.

У оквиру сваког земаљског одељења за просвету треба установити четири одсека: (1) одсек за опште народно просвећивање, са задатком да се брине о аналфабетским течајевима, народним универзитетима, приредбама и популарној штампи; (2) одсек за школе, са задатком да брине о основним и свим другим школама, средњошколским течајевима, снабдевању школа, течајевима за наставнике, наставним плановима и програмима; (3) одсек за културу, са задатком да се брине о књижевним,

уметничким и научним делима за народ, да „подстиче културну иницијативу у народу, организира домове културе, организира књижевнике, уметнике и научнике“ и (4) одсек за просветну администрацију и персонал, са задатком да „води податке о школама, течајевима, течајцима, наставницима и свим осталим просветним кадровима“.

Радам сваког земаљског одељења за просвету и њиховим одсецима треба да руководе стручна лица, а њихов број да зависи од ширине и разгранатости просветног рада.

Упутством је указано и на могућност да се при земаљским одељењима за просвету, уколико постоји потреба, оснивају саветодавни органи који ће „конференцијама, студијама и предлозима помоћи решавању принципијелних питања“ и посебних комисија за израду наставних планова и програма и издавање уџбеника.

Исту или сличну структуру (шему) организације просвете треба, по правилу, да имају и окружни народноослободилачки одбори, док срески народноослободилачки одбори могу имати сличну организацију само у случајевима да представљају већу територијалну јединицу (у противном, осим просветног одборника у среском НОО, „задовољиће се са четири стручна лица, која извршавају задатке појединих одсека“).

Када су у питању општински и месни народноослободилачки одбори, „брига за просветни рад пада на најшири круг народа“, због чега је неопходно при општинским и месним народноослободилачким одборима „организовати народно-просветне одборе у које треба позвати, поред представника НОО, још и представнике родитеља, наставника, омладинских, културних и осталих антифашистичких организација“. Задатак је ових (народно-просветних) одбора да се непосредно старају о укупном просветном раду и да што тешње повезују школе и течајеве са народом, јер „просветни рад мора постати заједничка брига свих носилаца нове политичке свести и власти на терену“. Исто-времено, сваки народно-просветни одбор „бира из своје средине руководиоца који води и контролише просветни рад у свим гранама и на читавом сектору свог народноослободилачког одбора“.

Просветна делатност, чије тежиште („у овој фази“) треба да буде у месним и општинским народноослободилачким одборима, оствариваће се у три следећа („облика“) вида: (1) опште народно просвећивање, (2) школско просвећивање и (3) културна делатност (књижевност, уметност, наука), с тим што „сва три облика просветног рада долазе у обзир увек и свуда“.

Општенародно просвећивање је „најважнија грана просветне делатности“. Отуда је и задатак народно-просветних одбора (који постоје при народноослободилачким одборима) да настоје да просветним радом обухвате читаву своју територију и да целокупном народу свога краја пруже елементе народне просвете. Њихова је дужност практично у томе да подстичу оснивање анафалетских течајева, преко којих ће се смањити про-

ценат неписмених људи у народу; затим, да организују вечерње политичко-просветне течајеве за одрасле, којима ће се омогућити стицање стварног и систематског образовања и који, стога, својом функцијом и начином рада могу бити слични старим народним универзитетима, јер је уопште битно како популарисати науку и организовати систематско друштвено-политичко васпитање. Најзад, народно-просветни одбори су дужни да се старају и о организацији стручних течајева, преко којих ће се припремати и оспособљавати појединци за разне гране делатности. Уопште, народно-просветни одбори „морају учинити све што је могуће да се организује опште образовање и створе такви услови да се свако може образовати“.

Када је реч о школском просвећивању истакнуто је, пре свега, да је задатак укупне просветне организације да свим силама настоји како би се оживеле и установиле основне школе и обезбедило обавезно похађање деце; да основне школе треба по могућности отворати „и тамо где их пре није било“ и да се у овом послу треба руководити правилом: Што више основних школа. У организовању основних школа треба испољити неопходну еластичност, тј. у случајевима недовољног броја наставника или када су у питању деца удаљених села, треба приступити отварању периодичних основних школа (амбулантних школа), у којима „наставници одређеним редом обилазе неколико пута недељно сва села свог подручја“, јер се показало да систем периодичних школа „може донети лепе резултате“ (села се „много више брину за школске просторије и њихову опрему, а наставници се много тешће повезују с народом“). У местима где не постоје школске зграде или су разрушене, треба користити обичне сеоске домове или градити „посебне школске бараке које могу служити уједно и као домови културе“.

Питању наставника за основне школе треба посветити највећу пажњу, с обзиром на то да их је веома мало и да у погледу наставника „свуда оскудевамо“. Отуда се може допустити да у основним школама привремено раде и лица која немају одговарајућу стручну спрему или располажу минималним квалификацијама за наставнички позив, али само под условом да „показују јаку вољу и смисао за школски рад“. У сваком случају, наставнички кадрови морају се регрутовати из редова способних људи, а њихово стручно оспособљавање може се вршити на два начина: путем сталних недељних стручних састанака (на којима се „прорађује програм за будућу недељу“) и сталних писмених стручних упутстава и путем систематских наставничких течајева (на којима се „проучавају сви предмети који се предају у основним школама, основе методике и школске администрације, развитак народно-ослободилачког покрета и организације народне власти и просвете“).

Упоредо са стварањем нових наставника, треба чинити напоре у преваспитавању старих (предратних) и то путем посебних течајева и омогућити повлачење већег броја учитеља са других послова у основне школе, подстичући при том стварање струч-

них заједница и удружења („која би својом иницијативом могла много да допринесу оживљавању народне просвете, а уједно и властитом политичком и стручном усавршавању“).

У сваком случају, народноослободилачким одборима је стављено у задатак да учитељима основних школа осигурају стан, храну и да их снабдевају другим „животним потребама“, а просветна одељења при земаљским већима, окружни и срески народноослободилачки одбори су обавезни да контролишу како се остварује материјална брига за наставнике.

Упутством је изричито акценатован захтев за васпитно-ослободилачку функцију наставе и с тим у вези тражено је од свих правих и родољубивих наставника да путем основних знања која пружају ученицима развијају код њих „општепозитивно расположење за ослободилачку борбу“. Управо из ових разлога је тражено да се интереси и потребе народне борбе и одушевљење за циљеве народног ослобођења „изражавају у главним цртама наставног плана и програма, у привременим уџбеницима, особито у букварима“. Разумљиво је, онда, зашто је одлучно сутерисан захтев о цензури предратних уџбеника, уклањању („укидању“) „оних које је увео окупатор и његови помагачи“ и писања (издавања) нових — „у духу нове државе“. Уопште, у циљу остваривања васпитне функције наставе (и школе) у овом правцу, неопходно је обезбедити непосредну сарадњу омладинских организација са школама и радом наставника, при чему „омладински листови морају подупирати настојања школе и служити као помоћни уџбеници“.

Осим овога што је речено о основним школама, Упутством је тражено да просветна одељења при земаљским већима приступе поступном припремању свега што је потребно за обнављање грађанских школа и гимназија, напомињући, при том, да се питање средњег образовања тренутно може решити друкчије и боље и то на тај начин да се „код земаљских просветних одељења што шре организују стални средњошколски течајеви који би у неколико месеци, под добрим методичним вођством пружили скраћено средње образовање и тиме положили основу за формирање различитих и преко потребних организатора новог јавног живота, организатора који ће нам ускоро требати у свим гранама државне изградње“. Овако замишљене сталне средњошколске течајеve похаћали би млади — са терена и војске који желе „продубити своје елементарно знање и који се могу у специјалним гранама усавршавати тек после продубљеног елементарног знања“.

У Упутству је, такође, посебно истакнуто да су народноослободилачки одбори дужни да обезбеде наставу веронауке, под условом да се родитељи ученика сами и индивидуално изјасне да желе да њихова деца уче веронауку, јер се народноослободилачки покрет (који је „изграђен на најдемократскијим начелима“) бори за слободу савести и верског убеђења.

У Упутству је, најзад, у општим цртама указано на најважније правце и садржаје културне делатности и обавезу народ-

не власти (народноослободилачких одбора) и просветних органа да „пружају народу културна добра у књижевном, културном и уметничком облику“ и то како с гледишта њиховог непосредног прихватања тако и с гледишта стварања правих културних вредности.

У ову сврху могу се користити разноврсне приредбе у домовима културе на којима „треба народ упознати са правим уметничким делима: позоришним, музичким комадима, уметничким играма, књижевним рецитацијама и изложбама ликовне уметности“, посебни течајеви за припремање и „одгајање“ руководиоца домова културе, општи уметнички течајеви у чијем оквиру се могу пружати основни појмови „из књижевности и уметности надареним појединцима“, омладински певачки хорови и позоришне групе преко којих је могуће неговати и оплемењивати „врло захвалне гране културне делатности“.

Осим поменутих видова широке, масовне културне делатности, неопходно је да просветна одељења при земаљским већима организују „књижевни, уметнички и научни живот око нових централних огњишта (културна централа, централно позориште, научни институт, књижевна и уметничка ревија), где би се могли у планском раду удружити књижевници, уметници и научници, како би могли своје радове већ данас давати ослободилачкој борби и народном просвећивању (књижевним зборницима и антологијама, уметничким мапама, мотивима Народноослободилачке борбе, песмарицама и композицијама)“.

У Упутству је, на крају, изражена жеља за најприснију сарадњу између просветних радника на терену и у војсци и њихове узајамне помоћи у сва три вида просветног рада, тј. да просветне институције на терену помажу рад у војсци и обратно — „војска нека учествује у свим течајевима, школама и просветним приредбама које организује терен“, с циљем да се обезбеде стални сусрети, међусобно допуњавање и усавршавање народа и бораца („с пушком“) — „јер свима једнако лебде пред очима циљеви народног ослобођења“.

7

Одлуке Другог заседања АВНОЈ-а непосредно су утицале на правце даљег организовања народноослободилачке борбе, изградњу система народне власти и свих значајних видова других делатности у нашој земљи.

У Словенији је (19. фебруара 1944) Словенски народноослободителни одбор, „кот највишији законодајни ин извршилни орган“, преименован у Словенски народни ослободителни свет (СНОС), који је на своме првом заседању (такође 19. фебруара 1944) донео Декларацију, у којој се каже да ће Национални комитет ослободитве Словеније (као национална влада) бити установљен чим буду створени потребни услови („чим бодо дани потребни погоји“), али да пре установљења Националног комитета

освободитве Словеније треба приступити организацији управних одсека (међу којима и одсека за просвету), који ће бити претворени у повереништва чим буде установљен Национални комитет ослобођења Словеније.³³

У Хрватској је ЗАВНОХ (9. маја, Топуско) донео Декларацију о основним правима народа и грађана Хрватске, у којој је, између осталог, речено да су хрватски и српски народ у Хрватској потпуно равноправни, да ће се националним мањинама у Хрватској осигурати сва права на национални живот, да су сви грађани Хрватске (Федералне Државе Хрватске) једнаки и равноправни без обзира на народност и вероисповест и да „народна државна власт брине се за уклањање неписмености и подизање народне културе, те осигурава свим грађанима бесплатно просвјетивање“.³⁴

На темељу начела Декларације следила је (18. јуна 1944) најпре одлука Председништва ЗАВНОХ-а о изједначавању латинице и ћирилице, тј. о томе да су латиница и ћирилица равноправна писма, да у основним школама „с хрватском већином“ настава читања и писања започиње латиницом а потом се учи ћирилица, док се у школама „са српском већином“ прво учи ћирилица а потом латиница³⁵ и затим (25. августа 1944) његова одлука којом се присилно и под усташким застрашујућим притиском превођење (прекрштавање) Срба из православља у католичанство („лишено сваке моралности и оправдања“) сматра ништавним и без сваке вредности. У складу с овим, у матичним књигама (жупских уреда и парохијских звања српске православне цркве треба да се успостави „онакво стање уписа, какво је било до 10. IV 1941. године, тј. до окупације наше земље од непријатеља“.³⁶

На Трећем заседању Земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења Црне Горе и Боке (Колашин, 13—15. јули 1944), на коме је ово тело прерасло у Црногорску антифашистичку скупштину, поред других значајних одлука, утврђена је (15. јула 1944 и *Изјава* (Декларација) о правима и дужностима грађана Црне Горе, у којој је у вези с просветом речено да се „народна власт брине... о уклањању неписмености и подизању народне културе и да свим грађанима обезбеђује право на бесплатно школовање“.³⁷

У предлогу Декларације Земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења Босне и Херцеговине о правима и дужностима грађана у Босни и Херцеговини, утврђеној на Другом заседању ЗАВНОБИХ-а (Сански Мост, 1. јула 1944), речено је, између осталог, да ће народна демократска власт предузети све мере да што пре ликвидира неписменост у Босни и Херцеговини, да плански изграђеном мрежом школа и културно-просветних установа унапреди опште образовање народа и тиме омогући његов што бржи културни и економски развитак.³⁸

У Декларацији Антифашистичког већа народног ослобођења Македоније о основним правима грађана у демократској Македонији, утврђеној 2. августа 1944. године у манастиру „Св.

отец Прохор Пчињски", о просвети је речено да ће се народна власт старати да одстрани неписменост, подиже народну културу и осигура бесплатну просвету.³⁹

С оснивањем Главног народноослободилачког одбора Војводине (Белегиш, 12. марта 1944) створена је могућност да се укупна просветна делатност у ослобођеним или полуослобођеним крајевима, о којој су се до тада непосредно старали народноослободилачки, односно културно-просветни одбори, постави на чвршће темеље и програмски усмери јединственим правцем. О томе сигурно сведочи и Упутство које је Главни народноослободилачки одбор Војводине упутио окружним и среским културно-просветним одборима, у коме је нарочито подвучена потреба тешње сарадње ових за организацијама УСАОЈ-а и АФЖ-а и њихове веће иницијативе у организовању свих врста просветног рада (аналфабетских течајева, пионирских течајева, читалачких група, културно-уметничких приредби, библиотека и др.).⁴⁰

Путеви даљег организовања просвете у Војводини заснивали су се на Упутству Националног комитета ослобођења Југославије о просвети (од 18. марта 1944), на чијој је основи Главни народноослободилачки одбор Војводине извршио реорганизацију просветног рада претворивши културно-просветне одборе у одсеке за просвету која су имала четири одељења за — опште-народно просвећивање, школе, културу и администрацију.

У Србији, у којој, изузев крајева на југу (Топлице, Јабланице и Црне Траве), није било слободних територија, па, стога, ни институционално организоване народноослободилачке просвете, процес континуираног развоја просвете текао је упоредо с процесом борбе за трајно ослобођење њених крајева, да би с ослобођењем Београда (октобра 1944) отпочео смишљен и систематски рад на обнови школа и других просветних делатности.

Идејно-политичку и организациону основу укупне просветне делатности у Србији чинило је Упутство Националног комитета ослобођења Југославије о организацији просвете (од 18. марта 1944), на чијој основи је Повереништво за просвету Србије израдило (крајем 1944) инструктивни документ са називом *Организација просветне службе и наставни план и програм за основне школе и аналфабетске течајеве за 1944/45. годину*.

8

Даљи токови организације просвете били су у битним својим правцима одређени управо оним политичким координатама које су произилазиле из начелних револуционарно-ослободилачких опредељења, чији су темељи били у одлукама Другога заседања АВНОЈ-а.

Све што се у области просвете крајем 1944. и почетком 1945. године практично збивало, представљало је у суштини осмишљавање и довођење до одређених остварења претходно

замишљеног и политички верификованог пута којим је требало ићи, ослањајући се непосредно на стално нове друштвене погодности.

У овом смислу ваља свакако имати на уму две значајне чињенице: прво, да је 6. марта 1945. године уместо Националног комитета ослобођења Југославије образована јединствена влада Тито-Шубашић (у којој је министар просвете био Владислав Рибникар), која је у својој *Декларацији* (9. марта 1945)⁴¹ објавила да ће у програму њеног непосредног ангажовања бити, поред осталог, даља изградња народне власти у широком демократском духу, решавање економског и социјалног положаја радника и интелектуалаца, стварање услова за социјално и културно уздизање и, друго, да је Председништво АВНОЈ-а 5. априла 1945. године израдило *Општа начела о успостављању и образовању влада федералних јединица*,⁴² на чијој основи је убрзо уследило образовање влада у свим федералним јединицама.

У Србији је 9. априла 1945. именована влада (председник др Благоје Нешковић, министар просвете Митра Митровић-Билас), која је у својој Декларацији (9. априла 1945) истакла да ће започети послове на обнови земље, плански радити на подизању културног нивоа народа, наставити борбу против неписмености, оснивати стручне школе за радничку и земљорадничку омладину.⁴³ У Хрватској је 14. априла 1945. године образована влада (председник др Владимир Бакарић, министар просвете Антун Вркљан), у Македонији 16. априла 1945 (председник Лазар Колишевски, министар просвете Никола Минчев), у Црној Гори 17. априла 1945 (председник Блажо Јовановић, министар просвете Пуниша Перовић), у Босни и Херцеговини 27. априла 1945 (председник Родољуб Чолаковић, министар просвете Анте Бабић) и у Словенији 5. маја 1945 (председник Борис Кидрич, министар просвете др Фердо Козак).

На овај начин конституисане владе федералних јединица наставиле су обимну делатност на укупној обнови земље и стварању нових друштвених односа, при чему је и веома сложен рад у области просвете био стално у живи друштвене и политичке актуалности, у сталном напору да се створе нови законски документи, којима ће се правно, у складу с блиским тенденцијама општег развоја земље, регулисати и усмеравати просветно-школски и педагошки рад.

Резултат таквих општедруштвених напора најпотпуније је видљив у Уставу ФНРЈ (31. јануара 1946), у коме је збијеним али садржајним текстом изражено начелно друштвено опредељење у вези с науком, уметношћу и просветом: задатак државе је да помаже науку и уметност у циљу развоја народне културе и народног благостања; да обезбеђује слободу научног и уметничког рада; да се стара да школе и друге просветне установе буду доступне свим слојевима народа и да нарочиту пажњу посвећује омладини и заштићује њено васпитање; да је основна настава обавезна и бесплатна и да је школа одвојена од цркве.

У покушају свођења свега о чему је било речи у општини констатације, неопходно је истаћи следеће: (1) да су током народноослободилачке борбе у великом степену јасно одређени путеви општепросветног развоја и начелна друштвено-политичка опредељења у смислу постављања основа и организације система образовања и васпитања у нашој земљи; (2) да су и у области просвете донете значајне одлуке и усвојени одређени документи, који су имали и усмеравајућу и обавезујућу (законску) снагу, што је у сштини потврђивало истинитост речи Моше Пијаде (у Извештају о раду Председништва АВНОЈ-а између Другог и Трећег заседања АВНОЈ-а, од 7. августа 1945)⁴⁴ о ономе што је практично урађено на пољу законодавства, тј. да „године ослободилачког рата нису за Југославију биле само четири године ратовања, него у исти мах и четири године њеног уставног развика“, који је природно и логички израстао из ослободилачке борбе и био у функцији потреба и захтева борбе за ослобођење, да је читаво наше законодавство било подређено томе великом циљу ослобођења наше земље и да је долазило да учврсти промене у њеном унутрашњем животу које је нужно доносила са собом сама борба; (3) да су сви документи у вези с просветом и образовањем имали печат истинског народног демократизма, јер су служили непосредним интересима народа, подизању његове опште културе и политичко-ослободилачке свести; (4) да је у средишту друштвено-политичке пажње и практичне просветне делатности била увек борба против неписмености, непрестано и отворено исказивана тежња за одлучном ликвидацијом неписмености и сасецања у корену тешког терета који је наслеђен из претходног живота наших народа; (5) да је управо из демократско-ослободилачких тежњи изведено и прокламовано начело општег обавезног основног образовања (на матерњем језику) и бесплатног школовања; (6) да се демократизам у области просвете и образовања испољавао у непрестано подстицајној тежњи у погледу друштвене бриге о просвети и улоге народноослободилачких одбора и друштвено-политичких организација у управљању просветним установама и школама; (7) да је револуционарно-ослободилачки демократизам дошао до пуног изражаја у прокламовању световности образовања, али исто тако и у могућностима слободног изражавања верских осећања (слобода вероисповести и свести); (8) да је целокупна организација просвете имала обележја програмске јединствености и вертикалне политичко-административне повезаности свих просветних органа; (9) да је укупни просветни и уопште педагошки рад морао да буде у духу политичко-револуционарних и ослободилачких захтева, пре свега у смислу трајног зближавања наших народа, успостављања мостова узајамног поверења, њихове истинске равноправности, братства и јединства; (10) да је у свим видовима просветно-педагошког рада изобилно подстицао револуционарни педагошки оптимизам, спремност и пре-

галаштво свих субјеката (посебно наставника) и пожртвовање народа да по цену и највећих одрицања помаже просветни рад и (11) да се целокупни рад у области просвете темељи на јединству погледа свих чинилаца који су градили његову концептуалну основу и непосредно се старали о његовом практичном остварењу, што је било могуће захваљујући КПЈ, која је, организујући оружану ослободилачку борбу наших народа, схватила да је саставни и неодвојиви део ове борбе и борба за народну просвету.

У сваком случају може се рећи да су у народнослободилачком рату постављени темељи нове просветне политике у нашој земљи, који су у првим послератним годинама представљали поуздан ослонац, на коме је могла да се зида широко разграната и архитектонски сложена зграда нашег савременог система образовања и васпитања.

НАПОМЕНЕ

¹ Слободан Нешовић, Бранко Петрановић: АВНОЈ и револуција (Тематска збирка докумената 1941—1945), Народна књига, Београд, 1983, 270

² Исто, 269—270

³ Исто, 270

⁴ Исто, 185

⁵ Исто, 188

⁶ Исто, 220

⁷ Исто, 221

⁸ Исто, 230

⁹ Исто, 226

¹⁰ Исто, 302

¹¹ Бихаћка република II, Музеј АВНОЈ-а, Бихаћ, 492

¹² Прво и друго заседање АВНОЈ-а, Просвета, Београд, 1983, 138

¹³ АВНОЈ и револуција, 303

¹⁴ Прво и друго заседање АВНОЈ-а, Просвета, Београд, 1983, 135—137

¹⁵ АВНОЈ и револуција, 297

¹⁶ Исто, 301—302

¹⁷ Прво и друго заседање АВНОЈ-а, Просвета, Београд, 1983, 166—175

¹⁸ Михајло Огризовић: Просвјета у народној револуцији, Загреб, 1978, 78—82

¹⁹ Бихаћка република II, 374—375

²⁰ Исто, 405

²¹ АВНОЈ и револуција, 406

²² Исто, 406

²³ Исто, 421

²⁴ Исто, 418—419

²⁵ Исто, 411

²⁶ Исто, 424

²⁷ Исто, 430

²⁸ 434—435

²⁹ Прво и друго заседање АВНОЈ-а, Стварност, Загреб, 1963, 207

³⁰ АВНОЈ и револуција, 511—514

³¹ Исто, 515—519

³² Прво и друго заседање АВНОЈ-а, Просвета, Београд, 1983, 344—350

³³ АВНОЈ и револуција, 559

³⁴ Исто, 570

³⁵ Исто, 572

³⁶ Исто, 572—573

³⁷ Исто, 578

³⁸ Исто, 581

³⁹ Исто, 590

⁴⁰ Др Радослав Чурић: Просветна и културна активност током народнослободилачког рата у Војводини, Матица српска, Нови Сад, 1969, 57

⁴¹ АВНОЈ и револуција, 657—661

⁴² Исто, 707—708

⁴³ Исто, 711

⁴⁴ 757

VLADETA M. TESIC

THE ANTIFASCIST COUNCIL OF NATIONAL LIBERATION OF YUGOSLAVIA DOCUMENTS ON EDUCATION

In this presentation the author has made an attempt to present and analyse, in a chronological order, all the important documents on education during the national liberation struggle of the Yugoslav nations. In presenting these documents, the author establishes that most of them were a direct reflection of the liberation and social strivings of the Yugoslav nations, that they were an attempt to create new foundations for education and upbringing. In this, there was a high manifestation of liberation and revolutionary democratism and the consistent effort of leading revolutionary factors to ensure and realise in practice, by specific political and legal decisions, the general education of the people, the compulsory and free elementary education of all children and their moral education in the spirit of freedom, equality, mutual respect, the brotherhood and unity of the nations and nationalities of Yugoslavia.

